

ДО ПИТАННЯ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОБОРОНИ В УКРАЇНСЬКІ ПРАВОВІ РЕАЛІЇ

МАРТИНЮК Андрій Васильович - аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ

<https://orcid.org/0009-0006-1570-2998>

УДК 342.9

DOI: <https://doi.org/10.32782/ep.2024.1.33>

У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених відмічено, що провідні західні держави, які посідають лідируючі світові позиції в економічній та політичній площині, характеризуються високим рівнем правової і соціальної захищеності їх громадян, досить багато уваги приділяють питанням територіальної оборони, забезпечення якої у них розглядається як невід'ємна складова національної безпеки. Опрацьовано можливості використання такого досвіду в українських реаліях.

Ключові слова: зарубіжний досвід, забезпечення, територіальна оборона, удосконалення.

Постановка проблеми

Значення територіальної оборони важко переоцінити, особливо в реаліях сьогодення, коли Україна перебуває у стані війни з російськими загарбниками, саме тому питання зміцнення і вдосконалення засад та механізмів здійснення зазначеної оборони є вкрай важливим і актуальним. Одним із джерел отримання ідей і зразків покращення та розвитку забезпечення територіальної оборони є зарубіжний досвід, висвітленню та вивченню якого і буде присвячене представлене наукове дослідження. Цінність зарубіжного досвіду обумовлена тим, що він: по-перше, дає можливість запозичення нових підходів до організації та здійснення територіальної оборони; по-друге, дозволяє завчасно виявити можливі проблеми та ускладнення, що можуть виникнути у цій сфері та своєчасно вжити заходів для їх недопущення чи пом'якшення; по-третє, сприяє впроваджен-

ню на національному рівні провідних міжнародних норм і стандартів, що є доволі важливим моментом, враховуючи курс України на інтеграцію до ЄС та НАТО.

Стан дослідження

Окремі проблемні аспекти, пов'язані із покращенням якості та ефективності територіальної оборони, у своїх наукових працях розглядали: В.О. Бурбика, Н.В. Горло, О.П. Заставна, Р.В. Ігонін, М.В. Лошицький, О.М. Музичук, В.А. Пастушенко, В.В. Хомутянський, Н.Я. Якимчук та багато інших. Втім, незважаючи на значні теоретичні здобутки, у зазначеній сфері залишається ціла низка проблем, пов'язаних із діяльністю Національної гвардії України у відповідному напрямку.

Мета та завдання дослідження

Мета статті полягає у тому, щоб узагальнити зарубіжний досвід забезпечення територіальної оборони та опрацювати можливості його використання в Україні. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: розкрити досвід країн ЄС та НАТО щодо забезпечення територіальної оборони; виділити позитивні моменти відповідного досвіду, а також опрацювати можливості його використання в українських реаліях.

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна статті полягає у тому, що в ній узагальнено позитивний зарубіж-

ний досвід щодо забезпечення територіальної оборони, а також опрацьовано можливість його використання в Україні.

Виклад основного матеріалу

У Федеративній Республіці Німеччина, яка є одним із європейських та світових лідерів як у економічному, так і політико-правовому сенсі, забезпечення Національної безпеки ФРН, зокрема і територіальної оборони ґрунтується на положеннях національної воєнної доктрини, під якою розуміється сукупність основоположних документів, в яких відображені погляди керівництва країни на військове будівництво, підготовку країни і збройних сил до участі у збройних конфліктах, форми і способи застосування ЗС у військових діях по забезпеченню безпеки і захисту політичних та економічних інтересів держави [1].

Основою німецької політики в сфері безпеки та оборони є положення конституції про те, що ФРН, будучи рівноправним членом об'єднаної Європи, зобов'язується служити справі забезпечення глобальної стабільності і безпеки. До інтересів ФРН у сфері безпеки відносяться: забезпечення суверенітету і територіальної цілісності держави; захист прав і свобод, а також забезпечення безпеки громадян ФРН; запобігання конфліктам, які можуть загрожувати національним інтересам; участь у міжнародних операціях кризового врегулювання; протидія глобальним викликам, і перш за все транснаціональному тероризму і розповсюдженню зброї масового ураження; сприяння та захист вільної та безперешкодної міжнародної торгівлі як основи добробуту німецького держави; дотримання прав людини та норм міжнародного права [1].

Питаннями територіальної оборони, відповідно статті 87 Конституції ФРН, опікуються, перш за все національні збройні сили. Ст. 5 Північноатлантичного договору та положення нової стратегічної концепції альянсу закріплюють зобов'язання Німеччини щодо забезпечення колективної безпеки в рамках НАТО. Згідно зі ст. 24 Конституції, через те, що ФРН є частиною системи колективної безпеки, ця держава добровільно йде на обмеження свого суверенітету з метою «забезпечення мирного і міцного порядку в Євро-

пі» [1]. Однак, при цьому слід відмітити, що чітко сформованого механізму активного залучення цивільного населення до здійснення територіальної оборони, на відміну від України, у ФРН поки що немає. Хоча справедливим буде зазначити, що протягом останніх років у Німеччині запроваджують волонтерську військову службу. Добровольців-резервістів залучатимуть до боротьби зі стихійними лихами, пандемією та охорони об'єктів критичної інфраструктури, що вивільнить регулярних солдатів для бойових завдань. Німеччина прагне зміцнити кадрові резерви армії, які борються з низкою проблем, що виникли внаслідок відмови від обов'язкової військової служби багато років тому. Для цього запущений пілотний проєкт волонтерської (добровільної) служби внутрішньої безпеки, як спроба виховати найбільш активних громадян та розширити діапазон волонтерства на благо держави [2]. Очевидно, що Берлін на фоні кризових явищ, обумовлених пандемією коронавірусної хвороби, збільшенням військових конфліктів у світі, зокрема війною України проти російських загарбників, усвідомив важливість та необхідність збільшення потенціалу людських резервів Бундесверу призначених для внутрішньої безпеки. На відміну від існуючих форм добровільної служби (т.зв. *Freiwillige Dienst*, до якої наразі залучено близько 9000 осіб), після проходження базової та спеціальної підготовки в межах вище згаданої волонтерської служби особу буде зараховано до резерву, а служба внутрішньої безпеки проходитиме в підрозділах Об'єднаних сил забезпечення ЗС Німеччини (*Streitkräftebasis*). При цьому доброволець не зможе служити в оперативних частинах або відправитися, наприклад, у відрядження за кордон. Цей вид добровільної військової служби в системі внутрішньої безпеки має поєднувати дійсну службу і перебування в кадровому резерві [2]. Декілька слів слід сказати і про напрямки підготовки волонтерів у Німеччині в межах програми розвитку сил територіальної оборони, зокрема йдеться про те, що кадри і резерви підготовлені та сформовані у такий спосіб будуть орієнтовані не лише на відсіч військовим воєнним загрозам, але й на протидію широкому спектру загроз і кризових явищ, зокре-

ма надання допомоги в разі стихійних лих, пов'язаних зі снігопадами і повеннями, або пандемією. Також планується готувати цих людей (тобто зазначених волонтерів) для різної діяльності, наприклад, в галузі охорони здоров'я, з урахуванням, наприклад, дій по боротьбі з пандемією коронавірусу. Також владою ФРН розглядається можливість підготовки солдатів для захисту спеціалізованих об'єктів критичної інфраструктури або родовищ корисних копалин [2].

Ще однією європейською країною, досвід якої корисно розглянути у контексті досліджуваної проблематики, є Польська Республіка. Є. В. Кобко та А. В. Даугуле зазначають, що досвід саме цієї держави заслуговує особливу увагу, оскільки вона шляхом реформ та інтеграції в Європейський Союз та НАТО змінила систему радянських гарантій безпеки у межах Організації Варшавського договору на вступ до НАТО як запоруку національної безпеки. В умовах членства Польщі в ЄС приймається нова редакція Стратегії національної безпеки Польщі, положення якої були скориговані зі Стратегічною концепцією НАТО і Європейською стратегією безпеки. Дослідники відмічають, що забезпечення національної безпеки Польщі визначає три напрями: а) зосередження стратегічних зусиль - забезпечення безпеки громадян, територіальна цілісність держави, підтримка країн-союзників, участь у реагуванні на загрози за межами союзницьких територій; в) посилення ролі ООН, підвищення ефективності регулювання в галузі контролю над озброєннями та роззброєнням, у тому числі заходів щодо зміцнення довіри та безпеки, відновлення ролі ОБОЄ на регіональному рівні [3, с.190]. Що стосується безпосередньо територіальної оборони, то питання її організації і здійснення у Польщі перебувають у центрі уваги вже досить давно. Війська територіальної оборони, зазначає С. В. Янюк, у Польській Республіці неодноразово піддавалися реформуванню, а у 2008 році взагалі були на певний час ліквідовані. Втім у 2015 році польська влада повернулася до ідеї створення окремих військ територіальної оборони. Дослідники акцентують увагу на тому, що польські сили територіальної оборони мають виконувати соціальні, культурні та

економічні функції. Їх центральне завдання під час миру, конфлікту або війни – захист цивільного населення. Згідно з польською моделлю організації сил територіальної оборони вони повинні складатися із солдат, які є місцевими жителями і добре знають район, у якому є потреба захисту населення або подолання наслідків стихійних лих. У період військових станів формуються групи опору, які підтримує місцеве населення, що робить їх менш вразливими для ворога та зменшує можливість взяття під контроль зони дії. Зона постійної відповідальності є основним фактором визначення головних завдань територіальних сил оборони. Завданням підрозділів територіальних сил оборони в менш уразливих регіонах є забезпечення критичної інфраструктури, яка забезпечує зв'язок, транспорт і взаємодіє з третіми суб'єктами. Робота територіальної оборони має проводитися на трьох рівнях: округ, провінція, центральний рівень. При цьому слід підкреслити той факт, що значний акцент у діяльності сил територіальної оборони робиться на: а) захисті місцевого населення від дестабілізації та дезінформації; б) співробітництві з державними органами, особливо з провінцією: губернаторами і місцевими державними установами [4; с.101-102; 5].

Окрім вище наведених зальних і специфічних аспектів здійснення територіальної оборони у Польщі, слід звернути увагу на те, як відбувається підготовка кадрів для сил цієї оборони, на чому робиться наголос. Підготовку підрозділів територіальної оборони здійснюють спеціальні центри підготовки, головними завданнями яких є: навчання підрозділів ТО, перепідготовка та підвищення кваліфікації командирів та особового складу, а також організація спеціальних курсів: з ведення бойових дій у місті, дій нерегулярних (іррегулярних) формувань, проти диверсійних дій, бойових дій в горах, протихімічних дій, порятунку населення та ін. [6]. При цьому значний обсяг зусиль польська влада спрямовує на підготовку молоді як майбутніх кадрів сил територіальної оборони. Підготовку кадрів підрозділів територіальної оборони починається в допризовного віку (від 16 до 20 років). Неповнолітні члени громадських організацій військово-патріотичної

спрямованості охоплені окремою програмою підготовки в так званих навчальних взводах, це піде в залік майбутньої служби в підрозділах ТО [6]. Загалом навчання в центрах підготовки територіальної оборони включає: допризовну підготовку у взводі (у повіті); курс основної підготовки, що закінчується приведенням до військової присяги; спеціальний курс; курс командирів відділень. Далі слідує дворічне стажування на посаді командира відділення. Після проходження стажування та атестації на відповідність висунутим вимогам солдати будуть направлятися на курси командирів взводів у вищу офіцерську школу сухопутних військ (м. Вроцлав). Після трирічної служби на посаді командира взводу територіальної оборони, кандидат може бути направлений у вищу офіцерську школу на курси підготовки командирів рот [6].

І остання держава, досвід забезпечення територіальної оборони якої ми вважаємо за необхідне розглянути у межах представлено-го дослідження, є Сполучені Штати Америки (США). М. П. Стрюк цілком справедливо зауважує на тому, що аналізуючи безпекові питання неможна оминати США, які без сумніву в частині врегулювання особливостей управління сектором безпеки є найпотужнішою державою світу, яка будувала сучасні власні інституції та систему управління протягом ХХ – ХХІ ст.. Варто зауважити, що завдання та виклики, які стояли перед США в ХХ ст. та на початку ХХІ ст., зазнали суттєвої трансформації. У ХХ ст. після закінчення Другої світової війни США опинились в так званому біполярному світі, де СРСР загрожував існуванню усїєї конструкції Західного ліберального світу, лідером якого виступали якраз США. Після розпаду Радянського союзу та зникнення біполярної системи на перший план серед загроз національній безпеці США вийшли міжнародний тероризм, економічні виклики, швидкі та небезпечні зміни клімату тощо. Наразі за економічне лідерство у світі із США починає серйозно конкурувати КНР, в якому пропагується комуністична ідеологія та існує недемократичний режим [7, с.172]. В.А. Ліпкан та інші правники не безпідставно стверджують, що саме США є одним із лідерів світу у сфері забезпечення національної безпеки є США. Стратегія національної без-

пеки США передбачає захист нації, територіальної цілісності і способу життя, а також виконання широкого кола заходів: розширення воєнних альянсів, реалізації програми «Партнерство заради миру», міжнародне співробітництво з Україною, зміцнення правил контролю над озброєннями, створення багатонаціональних коаліцій для боротьби з тероризмом, корупцією, злочинністю і наркобізнесом тощо. Крім того, ключовим елементом Стратегії національної безпеки США є розроблення методів посилення співробітництва, координації, єдності та згоди з питань найбільш ефективного використання дипломатичних і воєнних інструментів для формування міжнародної обстановки, проведення чіткого розмежування між розвідувальною, контррозвідувальною й оперативно-розшуковою діяльністю [8, с.223]. Особливу увагу влада США приділяє питанням територіальної оборони. Головне завдання військ територіальної оборони – це підготовка резерву для армії, формування бойових частин для сухопутних військ, ведення територіальної оборони держави.

Отже, підсумовуючи викладене у статті, можемо констатувати, що провідні західні держави, які посідають лідируючі світові позиції в економічній та політичній площині, характеризуються високим рівнем правової та соціальної захищеності їх громадян, досить багато уваги приділяють питанням територіальної оборони, забезпечення якої у них розглядається як невід’ємна складова національної безпеки. Останнім часом, зацікавленість і публічної влади, і суспільства цих країн проблематикою забезпечення територіальної оборони суттєво зростає, що обумовлено тими загрозами і викликами, які постали як перед окремими державами так і світовою спільнотою протягом останніх років, зокрема це: пандемія коронавірусної хвороби; зростання напруження у відносинах між США та Китаєм; повномасштабне військово-вторгнення росії в Україну та окупація агресором частини територій нашої держави; військовий конфлікт на близькому сході; військові перевороти у країнах Африки тощо. У таких умовах політична та наукова еліта багатьох західних країн активізувала свою роботу щодо перегляду, вдосконалення

та розвитку доктринальних, політико-правових, економічних, соціокультурних та інших засад та інструментів розбудови, зміцнення і забезпечення ефективного функціонування механізму територіальної оборони. Приклади розглянутих у цьому дослідженні держав свідчать про те, що єдиного підходу до забезпечення територіальної оборони у світі не існує, однак, зауважує Ю. Л. Калгушкін, у передових країнах світу у цій сфері є певні принципово схожі позиції: територіальні війська – це складова або головна частка регулярної армії; утримання територіальних військ дешевше ніж регулярних, однак не безплатне; головне навантаження на державний бюджет, часткове - на місцевий; повна або часткова мобілізація резервістів здійснюється в загрозливий період або з оголошенням воєнного стану (крім США, де приведення військ територіальної оборони у бойову готовність здійснюється на місцевому рівні) [9, с.151].

Висновки

З огляду на зазначене, можемо виокремити деякі важливі аспекти здійснення цього забезпечення, корисні для врахування і впровадження в умовах українських реалій, а саме:

- активне залучення населення, зокрема молоді, до територіальної оборони шляхом проведення змістовної та цілеспрямованої освітньо-виховної роботи;

- створення мережі центрів підготовки сил територіальної оборони, при цьому особлива увага має приділятися добору кандидатів для підготовки офіцерів та командирів. Вкрай важливо не лише надати знання широкому колу населення з питань територіальної оборони і забезпечити опанування громадянами умінь та навичок щодо практичного застосування цих знань, але й виокремити певну частину із осіб, які проходять підготовку, найбільш схильних і придатних до військового лідерства, забезпечити поглиблення і розвиток їх знань, умінь, навичок та інших особистих і професійних якостей, необхідних для ефективного планування командування;

- формування у силах територіальної оборони спеціальних підрозділів, орієнтованих на виконання специфічних завдань і функцій

(наприклад, керування безпілотними літальними апаратами);

- системне залучення правоохоронних органів, в тому числі військових формувань з правоохоронними функціями, до здійснення заходів територіальної оборони, а також до участі у підготовці кадрів і резервів для сил ТрО. При цьому у зарубіжних країнах значна увага приділяється питанням мобільності суб'єктів подібних до Національної гвардії України, з метою оперативного і своєчасного реагування на відповідні загрози і виклики, протидія якими є предметом територіальної оборони;

- зорієнтованість сил територіальної оборони на виконання не лише військових, але й соціальних, економічних, культурних, інформаційних завдань і функцій.

Література

1. Воєнна доктрина Німеччини / Militarnyi. URL: <https://mil.in.ua/uk/articles/voynna-doktryna-nimechchyny/>
2. Раубо Я. Берлін рухається до територіальної оборони / Ukrainian Military Pages. URL: <https://www.ukrmilitary.com/2021/04/deutsch-terdef.html>
3. Кобко Є. В., Даугуле А. В. Досвід публічно-правового забезпечення національної безпеки країн Європи і США та шляхи його запозичення для України. Науковий вісник публічного та приватного права. 2018. Вип. 4. Т. 2. С. 186–190
4. Skrzypczak. W. (2017). Poland's Territorial Defence Force - Its Role, Significance and Tasks. In Fundacja im. Kazimierza Pulaskiego. Retrieved April 10.2017. URL: <https://pulaski.pl/en/polands-territorial-defence-force-its-role-significance-and-tasks/>
5. Янюк С. В. Досвід зарубіжних країн у застосуванні механізмів державного регулювання територіальної оборони. Public Administration and Local Government, 2019, issue 4(43) doi: 10.33287/101913 URL: <https://journals.politehnica.dp.ua/index.php/public/article/view/232/205>
6. Концепція створення Військ територіальної оборони Республіки Польща / Militarnyi. URL: https://mil.in.ua/uk/articles/kontseptsiya-stvorenniya-vijsk-terytorialnoyi-oborony-respubliki-polshha/#google_vignette

АНОТАЦІЯ

Констатовано, що провідні західні держави, які посідають лідируючі світові позиції в економічній та політичній площині, характеризуються високим рівнем правової та соціальної захищеності їх громадян, досить багато уваги приділяють питанням територіальної оборони, забезпечення якої у них розглядається як невід'ємна складова національної безпеки. Однак останнім часом зацікавленість і публічної влади, і суспільства цих країн проблематикою забезпечення територіальної оборони суттєво зросла, що обумовлено тими загрозами і викликами, які постали як перед окремими державами так і світовою спільнотою протягом останніх років, зокрема це: пандемія коронавірусної хвороби; зростання напруження у відносинах між США та Китаєм; повномасштабне військове вторгнення Росії в Україну та окупація агресором частини території нашої держави; військовий конфлікт на близькому сході; військові перевороти у країнах Африки тощо.

Виокремлено наступні важливі аспекти здійснення цього забезпечення, корисні для врахування і впровадження в умовах українських реалій, а саме: активне залучення населення, зокрема молоді, до територіальної оборони шляхом проведення змістовної та цілеспрямованої освітньо-виховної роботи; створення мережі центрів підготовки сил територіальної оборони, при цьому особлива увага має приділятися добору кандидатів для підготовки офіцерів та командирів; формування у силах територіальної оборони спеціальних підрозділів, орієнтованих на виконання специфічних завдань і функцій (наприклад, керування безпілотними літальними апаратами); системне залучення правоохоронних органів, в тому числі військових формувань з правоохоронними функціями, до здійснення заходів територіальної оборони, а також до участі у підготовці кадрів і резервів для сил територіальної оборони.

Ключові слова: зарубіжний досвід, забезпечення, територіальна оборона, удосконалення.

SUMMARY

It has been established that the leading Western states, which occupy leading positions in the world in the economic and political plane, are characterized by a high level of legal and social protection of their citizens, pay a lot of attention to issues of territorial defense, the provision of which is considered an integral component of national security. However, in recent years, the interest of both the public authorities and the society of these countries in the issue of ensuring territorial defense has increased significantly, which is due to the threats and challenges that have appeared both to individual states and the world community in recent years, in particular: the pandemic of the coronavirus disease; growing tension in relations between the United States and China; Russia's full-scale military invasion of Ukraine and the aggressor's occupation of part of our country's territory; military conflict in the Middle East; military coups in African countries, etc.

The following important aspects of the implementation of this provision, which are useful for consideration and implementation in the conditions of Ukrainian realities, are highlighted, namely: active involvement of the population, in particular youth, in territorial defense through meaningful and purposeful educational work; creation of a network of territorial defense forces training centers, while special attention should be paid to the selection of candidates for training officers and commanders; the formation of special units in the territorial defense forces, focused on the performance of specific tasks and functions (for example, control of unmanned aerial vehicles); systematic involvement of law enforcement agencies, including military formations with law enforcement functions, in the implementation of territorial defense measures, as well as participation in the training of personnel and reserves for territorial defense forces.

Keywords: foreign experience, provision, territorial defense, improvement.

7. Стрюк М. П. Досвід США в системі управління сектором безпеки і оборони / М. П. Стрюк // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. Вип. 87 / редкол.: Г. І. Чанишева (голов. ред.) та ін. Одеса : Гельветика, 2020. С. 172-178.

8. Ліпкан В.А. Національна безпека України: Навчальний посібник. К.: КНТ, 2009. 576 с.

9. Калгушкін Ю. Л. Територіальна оборона у системі національної безпеки: зарубіжний досвід та можливості його використання в Україні [Електронний ресурс] / Калгушкін Ю. Л. // Юридичний науковий електронний журнал. 2018. № 3. С. 149-151. URL: http://www.lsej.org.ua/3_2018/43.pdf.